

LIETUVOS VARDAS SENUOSIUOSE PRANCŪZŲ TEKSTUOSE: ĮVAIZDŽIO LINK

Genovaitė Dručkutė

Vilniaus universiteto

Prancūzų filologijos katedros docentė

Prancūzų literatūra arba, plačiau imant, raštija, yra viena ankstyviausių Europoje, sukurtų nacionaline kalba. Kai 1009 metais Kvedlinburgo analuose buvo užrašytas Lietuvos vardas, jau egzistavo nemaža tekstų – religinių, teisinių, istorinių – Viduramžių lotynų (kitai vadinama vulgarija) ir senąja prancūzų kalba. Šio straipsnio tikslas yra išsiaiškinti, kada, kokiais pavidalais, kokiomis aplinkybėmis ir kokiuose kontekstuose atsiranda tokie žodžiai kaip antai Lietuva, lietuvis, lietuviškas, arba senąsias baltų gentis įvardijančios sąvokos, posakiai, apibūdinimai. Svarbu ištirti, kokias reikšmes įgyja, kokias prasmes kuria Lietuvos ir jai artimų vardažodžių paminėjimai senuosiuose įvairių epochų ir skirtingų žanrų prancūzų tekstuose.

Viduramžių pagonis

Herojinis epas *Rolando giesmė* (*La Chanson de Roland*) yra vienas ankstyviausių senąja prancūzų kalba užrašytų grožinių tekstų. Kai kurios jo poemos datuojamos XI a. pabaiga. *Rolando giesmė*, savo ruožtu, rėmėsi IX a. lotyniška istorine kronika *Karolio Didžiojo gyvenimas* (*Vita Karoli Magni*), kurios autorius Einhardas (arba Eginhardas, ~770–840) buvo reikšminga

Karolio Didžiojo aplinkos figūra. Manoma, kad minėtoji kronika galėjo būti parašyta tarp 823–828 metų. Neilgas, Karolio Didžiojo gyvenimą ir žygius bei įvykius po jo mirties aprašantis veikalas mums yra įdomus tuo, kad viename pirmųjų jo skyrių išvardijamos IX a. palei Baltijos jūrą gyvenusios tautos, tarp jų – ir senieji lietuvių protėviai. Dvyliktame skyriuje sakoma, kad Karolis pradėjo karą su slavais, frankų papročiu vadinamais velatabais; anot Einhardo, šios Pamario slavų gentys nepakluso įsakymams. Kronikininkas pateikia gana tiksliai geografines nuorodas:

Iš vakarų Okeano į rytus tęsiasi viena įlanka, nežinomo ilgio, niekada neviršijanti šimto tūkstančių žingsnių pločio, nors daugelyje vietų esti siauresnė. Aplink ją gyvena daug tautų; danai ir švedai, kuriuos vadiname normanais, valdo šiaurinę pakrantę ir visas salas prie jos. O pietiniame krante įsikūrę slavai ir aisčiai bei įvairios kitos tautos.¹

Šioje ištraukoje paminėta „nežinomo ilgio įlanka“ – tai Baltijos jūra; lietuviškų paaiškinimų sudarytojo nuomone, aisčiai,

¹ Einhardas, *Karolio Didžiojo gyvenimas*, lotynišką tekstą parengė ir į lietuvių k. vertė Mintautas Čiurinskas, įvadą ir paaiškinimus parašė Rimvydas Petrauskas, Vilnius: Aidai, 2005, 61.

su baltais gretinamos Rytų Pabaltijo gentys, kronikininko tekste galėjo atsirasti sekant Tacito *Germania*². Einhardo kronikoje Karolis Didysis vaizduojamas kaip didžiulės, su dabartinės Vakarų ir Vidurio Europos ribomis daugiau ar mažiau sutampančios imperijos kūrėjas. Mūsų dienomis šios valdos suvokiamos kaip politinio Europos Sąjungos žemėlapiu provaizdis. *Karolio Didžiojo gyvenime* akivaizdūs visą didžiulę teritoriją apraizgę kultūriniai ir prekybiniai ryšiai, politiniai dariniai. Kartu ryškėja centro ir periferijos samprata bei jų opozicija. Centras tapatinamas su Karolio Didžiojo dvarvietėmis, su frankų imperija, kurios pakraščiuose gyvena geografiškai ir kultūriškai nutolusios tautos bei gentys, t. y. periferija. Kronikininko ideologinės nuostatos aiškios ir paprastos: periferijos yra nuolatinės frankų imperijos ekspansijos objektas, geriausiu atveju jos privalo laikytis neutralumo Karolio Didžiojo ir jo sąjungininkų atžvilgiu. Neutralumą pažeidusios periferijos susilaukia bausmės, taip nutiko slavams, kurie save vadina velatabais:

Karo priežastis buvo ta, kad nuolatiniais antpuoliais nedavė ramybės abodritams, kurie nuo seno su frankais buvo sudarę sąjungos sutartį, ir jų negalima buvo sutramdyti įsakymais. [...] tuomet karalius pradėjo karą. Jis vieninteliu žygiu, kuriam pats vadovavo, taip juos [velatabus] sutriuškino ir sutramdė, kad jie suprato, jog daugiau neverta atsisakinėti vykdyti įsakymus.³

Atrodo, kad slavų, arba velatabų, pašonėje gyvenantys aisčiai nepatraukė Karolio Didžiojo dėmesio. Einhardo kronikoje aisčių gentys paminimos vieną kartą, prie-

šingai slavams, kurių paminėjimų gausa liudija jų intensyvius karinius ir kitokius ryšius su frankais. Ilgiems šimtmečiams aisčiai buvo nustumti į tolimiausius periferijos pakraščius, kurių nepasiekia nei teritorinės, nei kultūrinės iš centro – frankų imperijos – sklindančios idėjos.

Ar aisčiai iš Einhardo kronikos perėjo į *Rolando giesmę*? Nijolė Kašelionienė gana išsamiai svarsto Baltijos regionui priskiriamų genčių, kurių vardus aptinkame šiame prancūzų herojiniame epe, problema⁴. Keliose strofose – 232-oje, 233-ioje, 236-oje – yra minimi ormalėjai (*Ormaleus*), o 233-ioje dar atsiranda „kareiviai Samuelio“ ir prūsai. Lietuvių kalba turime du *Rolando giesmės* vertimus. Juos palyginusi, straipsnio autorė pažymi, kad pirmoji vertėja Laima Rapšytė⁵ tautos ar genties ormalėjų vardą palieka nepakeistą, o epą eiliuota forma išvertęs Valdas Petrauskas⁶ ormalėjus verčia armėnais. Savo sudarytuose paaiškinimuose Petrauskas „kareivius Samuelio“ spėjamai vadina prūsų gentimi sambiais arba bulgarais⁷. Mūsų nuomone, būtų galima suabejoti, ar tie kareiviai yra sambiai, nes kitoje tos pačios strofos eilutėje paminėti ir prūsai: „O septintan – kareiviai Samuelio. / Aštuntas – prūsai.“⁸ Kašelionienė, remdamasi *Rolando giesmės* tyrinėtojo Gérard'o Moignet nuomone, yra linkusi manyti, kad sambiai

⁴ Nijolė Kašelionienė, „Apie barbarus ir varles: iš lietuvių–prancūzų literatūrinių ryšių istorijos“, *Acta Litteraria comparativa. Barbaras Europos literatūroje ir kultūroje*, Vilnius: VPU, 2008 (3).

⁵ *Rolando giesmė*, Kaunas: Šviesa, 1969, 107, 109.

⁶ *Rolando giesmė. Nibelungų giesmė*, Vilnius: Vaga, PLB, 1988, 117, 119.

⁷ *Ibid.*, 488.

⁸ *Ibid.*, 117.

² *Ibid.*, 119.

³ *Ibid.*, 59–61.

(sembai) yra tie paslaptiniai ormalėjai. Kaip matome, genčių vardų ir jų spėjamos tapatybės klausimas lieka painus ir neišspręstas. Aisčiai *Rolando giesmėje* iš viso neminimi; bene pačiame meniškiausiame prancūzų herojiniame epe figūruoja prūsai (232-oje strofoje – borusai), lietuviams artima baltų gentis. Svarbu atkreipti dėmesį į tai, kaip ši gentis vaizduojama. *Rolando giesmės* siužetas – tai dviejų priešingų pasaulių, dviejų skirtingų pasaulėžiūrų sistemų ir religijų susidūrimas. Viduramžiams būdingas dualistinis mąstymas, dar gana punktyriškas istorinėje Einhardo kronikoje, herojiniame epe pasireiškia visu ryškumu. Vienoje pusėje – pasaulio centrui atstovaujantys civilizuoti frankai, krikščionys, kitoje – periferijų gyventojai barbarai, pagonys. Epo pasakotojo valia baltų gentis prūsai, būdami pagonys, kaunasi saracėnų, t. y. taip pat pagonių, karaliaus Marsilio pusėje. Jiems, kaip ir kitiems „nekrikštams“, lemta pralaimėti Karoliui Didžiajam. Kautynėse nežuvę saracėnai, kiti pagonys, tarp jų, reikia manyti, – ir prūsai, yra priversti nusilenkti frankų imperatoriaus valiai bei priimti krikštą arba žūti:

Tikybą savo geidžia skleisti ir skiepyt,
Prelatams šventint vandenį paliepia
Ir maurus krikštyti visus lig vieno,
O jei kas užsispyręs stotų priešais, –
Nutvert, sudegint ar nudėti vietoj.
Taip šimtas tūkstančių išgelbi sielą [...].⁹

Einhardo kronikoje lietuviams artimi aisčiai pasyviai ir beveik nepastebimai glūdėjo tolimame periferijos užkampyje. *Rolando giesmėje* baltų gentis prūsai yra ištraukiami iš egzistencinio stingulio ir pa-

verčiami aktyviais, nors ir antraeiliais veikėjais. Jie veikia kaip vientisa masė, laukiniai pagonys tarp kitų į juos panašių genčių ir tautų; toje dinamiškoje masėje nėra išskirtas nė vienas individas. O epo pasakotojas pagrindinių frankų priešų – maurų arba saracėnų – pusėje pastebi ir įvardija atskirus individus, narsa bei mokėjimu kautis prilygstančius Karolio Didžiojo riteriams. Frankų imperatoriui nerūpi nė tolesnis, tikėtina, pakrikštytų pagonių likimas, atrodo, kad vos prasidėjęs jų civilizavimo procesas tuoj pat ir nutrūksta.

Panašų kaip *Rolando giesmėje* požūrį į Lietuvą ir pagonis lietuvius randame Guillaume'o de Machaut kūryboje (~1300–1377). Jis buvo bene didžiausias savo šimtmečio poetas, prancūzų poezijoje įtvirtinęs vadinamąsias „fiksuotas“ formas – balades, lė, virelė, rondo. Guillaume'as de Machaut gali būti laikomas ir pirmuoju tikrai reikšmingu prancūzų kompozitoriumi. Vakarų Europos šalyse jis labiau žinomas kaip Viduramžių muzikos reformatorius, nulėmęs tolesnę polifonijos raidą. Nuo 1323 metų iki pat karaliaus mirties 1346-aisiais jis tarnavo Jono I Liuksemburgiečio (dar kitaip – Bohemiečio) dvare. Kartu su šio karaliaus kariauna ir kitais kryžiuočių riteriais Guillaume'as de Machaut tris kartus buvo atvykęs į Lietuvą: 1328–1329 metų žiemą, 1337 ir 1345 metais. Epinėse poemose *Sakmė apie liūtą* (*Dit dou Lion*, 1342), *Draugo paguoda* (*Confort d'ami*, 1357) aprašomos karinės karaliaus kampanijos ir surengti žygiai prieš pagonis, taip pat – ir į Lietuvą. *Sakmėje apie liūtą* išvardijama daug šalių: Vokietija, Austrija, Bohemija, Vengrija, Danija, Prūsija, Lenkija, Totorija, Lietuva (*Letoe*), Rumunija ir kitos,

⁹ *Ibid.*, 132.

kuriose riteriai rodė narsumą ir mokėjimą garbingai kautis¹⁰.

Draugo paguodoje yra įdomus ir dinamiškas žygio į „ledinę Lietuvą“ („par les glaces en Letoe“) aprašymas: „viename mieste“ („en une ville“) buvo pakrikštyti daugiau kaip 6000 pagonių („des mescréans plus de sis mille“). Akivaizdu, kad poemos pasakotojas dėl didesnio tikrovės ir įtikinamumo gausiai vartoja krikščioniškam pasauliui nepažįstamus pagoniškus vietovardžius. Tūkstančiai pagonių sulaukė krikšto „mieste“ pavadinimu Medouagle, kuriame, mūsų nuomone, būtų galima atpažinti Medvėgalį. Toliau pasakotojas išvardija užimtas dideles tvirtoves: Xedeyctain, Gedemine, Gegusė, Auhahan; jose nelikę gyvo nei vyro, nei moters („qui ne perdist le corps et l'ame“). Nieko nepagelbėjęs nė Totorijos chanas („le can de Tartarie“), kuriam Lietuva mokanti duoklę („a qui Letoe est tributaire“)¹¹. Iš klausos

užrašytus tikrinius daiktavardžius siūlytume identifikuoti kaip Kęstutį ir Gediminą bei kaimų ar pilių pavadinimus (Gegužkaimį, Aukaimį).

Guillaume'as de Machaut savo poemose išlaiko *Rolando giesmės* dvasią ir ideologiją. Viena pusė – krikščionybę nešantys kryžiuočių riteriai, kurių narsumu ir jėga žavisi poetas, ypač išskirdamas karalių. Jonas Liuksemburgietis poemos pasakotojui reprezentuoja idealaus riterio ir kovotojo figūrą. Kitoje pusėje atsiduria pagonys lietuviai (ir kiti), kurie geri tik apkrikštyti arba mirę. Vis dėlto paisoma prancūzų herojinio epo poetikai būdingo objektyvumo: priešai pagonys, lietuviai, nenusileidžia riteriams dvasios ir kūno stiprybe, atkakliai ginasi, kaip tvirtina pasakotojas („et la conquest a moult grant peinne“¹²). Guillaume'o de Machaut poemų pasakotojas veikia ne tik kaip karys riteris, bet ir kaip liudininkas. *Draugo paguodoje* konstatuojama „liudytojo“ („tesmong“) pozicija, patvirtinamas tiesioginis dalyvavimas „šventėje“ („a ceste feste“) – nukariaujant ir krikštijant pagonis lietuvius¹³.

Ankstyvųjų ir vėlyvųjų viduramžių prancūzų literatūroje atsiranda pirmieji Lietuvos paminėjimai. Visais atvejais jos

¹⁰ Mais courte estoit leur demourée,
Car s'il sceüssent une armée
Ou une guerre en Alemaingne,
En Osteriche ou en Behaingne,
En Hongrie ou en Danemarche
Ou en aucune estrange marche,
En Pruce, Pouleinne, en Cracoe,
En Tartarie ou en Letoe
En Liffiant et en Rommenie,
Ou en France ou en Angleterre,
Il y alassent honneur guerre.

La Poésie lyrique au moyen Age,
Paris: 1937, 1439–1454 eil.

¹¹ Et puis il s'en ala de la
Droit en roiaume de Cracoe
Et par les glaces en Letoe.
Crestienner fist en une ville
Des mescréans plus de sis mille.
Li lieus avoit nom Medouagle.
Et ne tien pas que ce soit fable,
Qu'encor prist il quatre fortresses
Qui dou pais furent maistresses:
Xedeyctain et Gedemine,

Gegusė, Auhahan; et si ne
Demoura la homme ne fame
Qui ne perdist le corps et l'ame
Ne riens qui demourast en vie,
Maugré le can de Tartarie
A qui Letoe est tributaire.

Ibid., 3030–3045 eil.

¹² *Ibid.*, 3022 eil.

¹³ Je le vi, pour ce le tesmong,
Car partout en seray tesmong.
[...]
Car presens fui a ceste feste,
Je le vis des yeus de ma teste.

Ibid., 3027–3028 eil., 3049–3050 eil.

tapatumas nusakomas pagonybės, nuo kultūringo ir krikščioniško centro gerokai nutolusios periferijos sąvokomis. Daugiausia vartojami baltų genčių pavadinimai; šios gentys yra teritorinės ir ideologinės centro ekspansijos taikiny. Lietuvos kaip valstybės pavadinimas atsiranda gana vėlyvuose poetiniuose XIV a. tekstuose. Reikšmingas faktas, kad į Lietuvą žvelgiama ne tik iš išorės, bet ir „iš vidaus“, ir priartėjęs, atidus pasakotojo žvilgsnis pastebi ir pavadina mažus teritorinius vienetus ir lietuvių kunigaikščius. Visuose mūsų analizuotuose pavyzdžiuose pasakotojas išlaiko Viduramžių literatūrai būdingą liudytojo laikyseną.

Tarp barbaro ir renesansinės asmenybės

Iš liudytojo pozicijų kalba ir Philippe'as Desportes'as (1546–1606), Henriko Valois (Valua), būsimąjo Henriko III, favoritas ir dvaro poetas, kartu su išrinktuoju Lietuvos–Lenkijos karaliumi 1574 m. Krokuvėje praleidęs, kaip jis pats rašo, devynis mėnesius. Yra žinomas Desportes'o eilėraštis „Atsisveikinimas su Lenkija“ („Adieu à la Pologne“). Nors jame Lietuvos vardas nepaminėtas, šios šalies istoriją žinančio lietuvio, kitaip nei skaitytojo prancūzo ar lenko, sąmonėje ir vaizduotėje, manytume, įvyksta atkuriantis, įvaizdžius vietomis sukeičiantis judesys. Poeto piešiamame Lenkijos paveiksle atpažįstama pounijinė Lietuva; būtent tokią eilėraščio recepciją skaitytojui siūlytų Abiejų Tautų Respublikos istorija.

Pirmoji eilėraščio strofa pradedama retoriniu atsisveikinimo šūksniu:

Adieu, Pologne, adieu, plaines désertes,
Toujours de neiges et de glaces couvertes,
Adieu, pays, d'un éternel adieu!¹⁴

Posmas užbaigiamas palinkėjimu niekada čia nebegrižti („si jamais plus je retourne en ce lieu“), kuris pakartojamas eilėraščio pabaigoje („et que jamais ici je ne revienne“¹⁵), taip sukuriant uždarą tekstinę sistemą. Ir Viduramžių poetui Guillaume'ui de Machaut, ir eilėraščio lyriniam herojui nesvetingas kraštas – tai dykynės, ledu ir sniegu apkloti laukai („plaines désertes, / Toujours de neiges et de glaces couvertes“). Piešiamas laukinio, menkai civilizuoto krašto ir jo gyventojų paveikslas:

Quoi qu'on me dit de vos moeurs inciviles,
De vos habits, de vos méchantes villes,
De vos esprits pleins de légèreté,
Sarmates fiers je n'en voulais rien croire,
Ni ne pensais que vous puissiez tant boire;
L'eussé-je cru sans y avoir été?¹⁶

Žiaurūs papročiai, šurkštūs drabužiai, bjaurūs miestai, pasipūtę, pagyrūniški ir plepūs gyventojai („peuple, arrogant et volage, / Vanteur, causeur, n'ayant rien que langage“¹⁷) kelia nemalonią nuostabą ir neigiamą reakciją. Lyrinį herojų labiausiai stebina girtuoklystė („ni ne pensais que vous puissiez tant boire“). Tikroviškas jos aprašymas plėtojamas tolesnėje strofoje:

Qui, jour et nuit, dans un poêle enfermé,
Pour tout plaisir se joue avec un verre,
Ronfle à la table ou s'endort sur la terre,
Puis comme un Mars veut être renommé.¹⁸

¹⁴ *Anthologie poétique française. XVIe siècle 2*, Paris: Garnier-Flammarion, 1965, 264.

¹⁵ *Ibid.*, 265.

¹⁶ *Ibid.*, 264

¹⁷ *Ibid.*

¹⁸ *Ibid.*

Šiose eilutėse ironiškas lyrinio herojaus žvilgsnis fiksuoja žanrinę scenelę: virtuvėje taurę kilnojantis, ant stalo ar pastalėje knarkiantis girtuoklis pats sau atrodo labai šaunus. Neigiamą Lenkijos charakteristiką apibendrina pasakymas „barbariška tauta“ („barbare peuple“). Visas eilėraštis konstruojamas kaip išplėtotas civilizacijos, aukštos kultūros, kurioms pirmiausia atstovauja Prancūzija, ir barbarybės palyginimas.

Vis dėlto aprašomos šalies įvaizdis dvi-prasmiškas, nėra vien tik neigiamas. Lyrinis herojus ne tik peikia, bet ir žavisi:

Adieu, maisons d'admirable structure,
Poêles, adieu, qui, dans votre clôture,
Mille animaux pêle-mêle entassez,
Fille, garçons, boeufs et veaux tout ensemble!
Un tel ménage à l'âge d'or ressemble,
Tant regretté par les siècles passés.¹⁹

Žavimasi puikiai pastatytais namais, didžiulėmis krosnimis, kurių angose telpa ištisios gyvulių bandos, o žmonės ir gamta gyvena darnioje bendrystėje. Daroma išvada, kad „tokia bendrystė į aukso amžių panaši, / Taip apgailėtą vėlesniais laikais“. Antikinė aukso amžiaus idėja, išpopuliarėjusi Renesanso epochoje, yra aktualinama Desportes'o eilėraštyje. Ne veltui jame vaizduojama „barbariška tauta“ primena žvėrių kailiais apsidangščiusius Antikos galiūnus, nesutramdomus titanus:

Ce ne sont pas vos grand'lances creusées
Vos peaux de loup, vos armes déguisées,
Où maint plumage et mainte aile s'étend,
Vos bras charnus ni vos traits redoutables,
Lourds Polonais qui vous font indomptables;
[...].²⁰

Eilėraščio lyrinis herojus svarsto, kad derlingesnė ir geriau dirbama žemė, švelnesnis klimatas, turtingesni miestai, gamtos ir žmogaus sukurtos gėrybės pakeistų laukinių barbarų būdą ir sušvelnintų krašto gyventojų papročius. Iškeliamas klimatas kaip tapatybę formuojantis, švelnumo ir šiurkštumo opoziciją naikinantis veiksnys:

Si votre terre était mieux cultivée,
Que l'air fût doux, qu'elle fût abreuvée
De clairs ruisseaux, riche en bonnes cités,
En marchandise, en profondes rivières,
Qu'elle eût des vins, des ports et des minières,
Vous ne seriez si longtemps indomptés.²¹

Kultūriškai pranašesni užkariautojai („Les Ottomans, dont l'âme est si hardie [...], / Et l'Allemand qui les guerres demande“²²) taip pat galėtų būti civilizuojanti jėga.

Taigi „Atsisveikinime su Lenkija“ išlieka Viduramžių vaizduotei įprasta centro ir periferijos priešprieša. Iš tiesų tai yra Antikos idėja, kurią naujaisiais laikais įtvirtino Renesanso plėtra. Eilėraščio lyrinis herojus išvyksta iš namų, t. y. – pasaulio centro, į ne tiek geografiškai, kiek į žemesnės istorinės raidos kultūriškai tolimą periferiją. Namo, arba atgal – į centrą, jis sugrįžta praturtėjęs nauju pažinimu, kitokio, „kito“ patirtimi. Paaiškėja, kad centro ir periferijos opozicija nebe ideologinė, juk periferija jau krikščioniška, kaip kitos lyriniam herojui pažįstamos šalys. Opoziciją nulemia nevienodi, „barbariškos tautos“ – žemesni, menkesni – kultūros ir civilizacijos pasiekimai. Aukso amžiaus priminimas gali būti interpretuojamas kaip užgimstantis „gerojo laukinio“ mitas.

¹⁹ *Ibid.*

²⁰ *Ibid.*, 265.

²¹ *Ibid.*

²² *Ibid.*

Ši mitą originaliai plėtoja ir kiek vyresnis Desportes'o amžininkas Michelis de Montaigne'is (1533–1592), bene žymiausias prancūzų Renesanso mąstytojas. Jo *Esė* (*Les Essais*, pradėta rašyti 1572 m., pirmasis leidimas – 1588 m.²³) vartojamos barbaro ir barbarybės sąvokos, tradiciškai siejamos su „laukiniu“, „svetimu“ gyvenimo būdu, papildomos naujais reikšmės niuansais, parodomas tų sąvokų reliatyvumas, kai sprendimą apie barbariškumą nulemia vertintojo asmenybė, jo požiūris ir įsitikinimai. Trečios knygos devintame skyriuje „Apie tuštybę“ sakoma: „Tautų gyvenimo būdo skirtumai nesukelia manyje jokių kitų jausmų, išskyrus įvairovės teikiamą malonumą. Kiekvienas paprotys turi savo pamatus.“²⁴ Taigi *Esė* autorius nesivadovauja išankstinėmis nuostatomis ar stereotipais.

Mums svarbu, kad tos pačios knygos pirmame skyriuje minimas visoje Europoje pagarsėjusio Viduramžių Lietuvos valdovo Vytauto vardas. Skyriuje svarstoma apie mirties bausmės negarbingumą, ši bausmė morališkai žlugdanti jos vykdytojus: „Ne tik budelio rankos, bet ir jo siela – valstybės valdžios, kuri naudojasi jomis savo nuožiūra, vergės.“²⁵ Šiame kontekste lietuviškas paprotys parodomas kaip sektinas pavyzdys:

²³ *Esė* leidimo istorija gana paini. 1595 metais panelė de Gournay paskelbė pomirtinį veikalą pagal Montaigne'io padarytus paskutinio leidimo pakeitimus ir papildymus. Šis leidimas iki pat XX a. buvo laikomas pavyzdiniu. XX a. *Esė* leidimai remiasi ne šiuo, bet Bordo (Bordeaux) miesto bibliotekoje saugomu paties rašytojo taisytu ir gausiai anotuotu egzemplioriumi. Tačiau autoritetingiausias Prancūzijos leidinys *Bibliothèque de la Pléiade*, 2007 metais pateikęs naują *Esė* leidimą, grįžo prie 1595 metų panelės de Gournay varianto.

²⁴ M. Montenis, *Esė*, iš prancūzų kalbos vertė Danuolė Droblytė, Vilnius: Mintis, 1983, 151.

²⁵ *Ibid.*, 133.

Apie Lietuvos kunigaikštį Vytautą pasakojama, jog kadaise jis išleido įstatymą, pagal kurį nubaustieji mirties bausme nusikaltėliai turėjo patys įvykdyti sau nuosprendį, nes jis neišvaizduodavo, kaip niekuo nekalti pašaliniai asmenys gali būti panaudojami ar verčiami žudyti žmogų.²⁶

Galima pritarti Kašelionienės minčiai, kad Lietuvos kraštas *Esė* knygoje „priskirtinas *kitokių* valstybių kategorijai“, o jos paminėjimas sietinas „su pakitusiu Renesanso humanistų požiūriu į barbarybę, šiai suteikiant pozityvias naivumo, patiklumo, gamtiškumo, natūralaus orumo reikšmes²⁷. Tačiau norėtusi pažymėti, kad Montaigne'io mintis labiau niuansuota. *Esė* autoriaus laikysena – filosofo skeptiko, kuriam didžiausios vertybės yra sveikas protas, žmogiškoji išmintis, saiko jausmas, kūniškos prigimties poreikių ir sielos troškimų darna. Bet kurios tautos, bet kurios epochos žmonės gali išpažinti šias vertybes ir jomis vadovautis. Todėl nėra tikslu kokią nors tautą vadinti barbariška, „nebent laikytume barbariškumu tai, kas neatitinka mūsų papročių“²⁸. Anot Montaigne'io, toks supaprastintas požiūris yra plačiai paplitęs, nes kiekvienam žmogui jo šalies gyventojų pažiūris, papročiai, santvarka ir religija yra pačios geriausios. Kitas tautas tinka pavadinti laukinėmis nebent artimumo gamtai prasme: „Kaip laukiniai yra vaisiai, augantys laisvai ir nevaržomai, natūraliomis sąlygomis.“²⁹ Tokios tautos nėra labai išsilavinusios, bet išlaikiusios „pirmąpradį naivumą ir patiklumą“³⁰. Civilizacijos pranašumas prieš pirmąpradišku-

²⁶ *Ibid.*, 133–134.

²⁷ Kašelionienė, 2008, 140.

²⁸ Montenis, 1983, 75.

²⁹ *Ibid.*, 76.

³⁰ *Ibid.*, 77.

mą, gamtiškumą yra tiktai tariamas, nes jos laimėjimų gausybė sužaloja gamtos įstatymus, kuriais vadovaujasi „naiviosios“ tautos. Būtent šios išsaugo sveiką protą ir natūralią išmintį, laikosi tikrosios nuoširdumo, teisingumo, garbingumo sampratos. Būtent taip nutiko Lietuvai ir jos kunigaikščiui Vytautui, kuris priartėja prie laisvai mąstančios asmenybės idealo. Savo *Esė* Montaigne'is, aukštyn kojom apversdamas įprastą, iš Antikos paveldėtą, Viduramžiais nepakitusią centro ir periferijos opoziciją, ją tuo pačiu metu naikina. Renesanso mąstytojas parodo, kad žmogaus bei tautos vertę ir vertinimą nulemia asmeniniai poelgiai, nuopelnai, sukurtas gėris, o ne priklausymas centrui ar periferijai, vienai ar kitai religijai.

Švietėjų akiratyje

Praėjus beveik 200 metų po Montaigne'io *Esė* pasirodymo, Lietuva visiškai natūraliai patenka į Švietimo epochos veikėjų, pirmiausia – Jeano-Jacques'o Rousseau (1712–1778) ir enciklopedistų – akiratį.

Garsiosios *Išpažinties* (*Les Confessions*, rašyta 1765–1770 m., išleista 1782 ir 1789 m.), romano *Julija, arba Naujoji Eloiza* (*Julie ou la Nouvelle Héloïse*, 1761) autorius Rousseau buvo istorijos filosofas ir moralistas, visuomenės tyrinėtojas ir pedagogas. Filosofinis traktatas *Apie visuomenės sutartį, arba Politinės teisės principai* (*Contrat social, ou Principes du droit politique*, 1762) yra reikšmingas veikalas, atskleidžiantis socialines Rousseau pažiūras. Trečioje, įvairias valdymo formas nagrinėjančioje knygoje, be kitų, aptariama mišri valdymo rūšis. Rousseau svarsto, kad nėra aišku, kuri rūšis – gryna ar mišri – yra ge-

resnė. Viskas priklauso nuo atskiro atvejo, sako filosofas, ir pateikia pavyzdį:

Kai kada valdžia pasiskirsto tolygiai: arba kai jos sudedamosios dalys yra tarpusavyje priklausomos, kaip Anglijos vyriausybėje, arba kai kiekvienos dalies valdžia yra savarankiška, bet ne visagalė, kaip Lenkijoje. Pastaroji forma netikusi, nes tokiu atveju vyriausybėje nėra jokio vieningumo, o valstybėje nėra vidinio ryšio.³¹

Iš pateiktos citatos matyti, kad Lietuvos vardas čia neminimas, jį tarsi „užlindusi“ už Lenkijos nugaros. Rousseau vienu Lenkijos vardu vadina Abiejų Tautų Respubliką. Panašiai kaip Desportes'o tekste, skaitytojas lietuvis lengvai dekonstruoja „Lenkiją“ ir atpažįsta abi sudedamąsias jos dalis. Prancūzų filosofui ši šalis, Lenkija, neabejotinai yra Europos dalis, jo svarstymuose išnykusi ar bent tapusi neryški centro ir periferijos skirtis. Rousseau valdymo rūšis ir formas analizuoja visuomeninės naudos aspektu, ir jo traktate *Apie visuomenės sutartį* ryškėja nauja, palyginti su ankstesnėmis, opozicija – politinės kultūros ir valdžios naudingumo visuomenės gėriui. Taip Lenkija ir jos „netikusi“, „vieningumo“ ir „vidinio ryšio“ valstybėje nekurianti valdymo forma atsiduria nepalankioje, neigiamoje opozicijos pusėje.

Enciklopedija, mokslo pasiekimų ir filosofinių idėjų populiarinimui skirtas veikalas, bene geriausiai reprezentuoja XVIII a. prancūzų filosofų ir visuomenininkų pastangas siekti visuotinės pažangos. Jos septyniolika tomų, kurių sumanytojai ir pagrindiniai redaktoriai buvo Denis

³¹ Žanas Žakas Ruso, *Rinktiniai raštai*, iš prancūzų kalbos vertė Laurynas Algimantas Skūpas, Vilnius: Mintis, 1979, 204.

Diderot ir Jeanas Le Rond d'Alembert'as, buvo leidžiami 1751–1772 metais, straipsnius rašė filosofai, rašytojai, mokslininkai, įvairių sričių specialistai, tarp jų – Voltaire'as, Rousseau, Charles'is de Montesquieu, Jeanas-François Marmontelis, Paulis-Henri d'Holbachas.

Straipsnis apie Lietuvą priskiriamas geografijos sričiai, kurios klausimais daug rašė Charles'is Marie de La Condamine'as, tačiau inicialai D. J. straipsnio pabaigoje leistų manyti tai darius d'Alembert'ą. Autorystės klausimą palikę nuošalyje, pažvelkime, kas rašoma mus dominančiame tekste.

Pradžioje išvardijami Lietuvos pavadinimai: vokiškas *Lithaw*, lotyniškas *Lithavia* arba *Litavia*, pažymima, kad jos gyventojai pakeitė senuosius *gelonus* (*Gélons*), kurie priklausė skitams. Apibūdinama geografinė padėtis ir paviršiaus ypatumai, aprašomos vartojamos kalbos:

Joje [Lietuvoje] kalbama slavų kalba, bet labai iškraipyta; tačiau bajorai ir miestų gyventojai kalba lenkiškai; ir kunigai būtent šita kalba sako savo pamokslus.³²

Didžiąją straipsnio dalį sudaro Lietuvos praeities ir dabartinės padėties aprašymas. Ryškinamos senųjų lietuvių kovos su rusų kunigaikščiais ir kryžiuočiais, Mindaugo iškilimas ir pirmasis šalies krikštas, Jogailos sudaryta sąjunga su Lenkija ir galutinis posūkis į krikščionybę, vėlesnė Liublino

unija ir jos padariniai. Mindaugo krikštas traktuojamas kaip politinis žingsnis, ieškant geresnės išeities iš nepalankiai susiklosčiusios padėties:

[...], ir, pasinaudoję palankiomis aplinkybėmis, vokiečių riteriai taip smarkiai ėmė jį pulti, jog Mindaugas pasiskelbė krikščionimi, kad išgelbėtų savo žemes, ir su savo kunigaikštyste atsidadė Inocento IV, tuo metu sėdėjusio Romos soste, globai.³³

Taigi Mindaugo pasiskelbime krikščionimi nėra nieko mistiško, taip pat ir popiežius vadovaujasi grynai žemiškais sumetimais – noru įtvirtinti savo autoritetą (taip pasielgė, pasodindamas pavainikį Hakeną į Norvegijos karaliaus sostą) ir išplėsti jo ribas:

Tas popiežius [...] tuojau pat ėmė globoti Mindaugą, ir tarsi pamėgdžiodamas buvusio Romos senato didybę, paskelbė jį Lietuvos karaliumi, bet nuo Romos priklausomu karaliumi.³⁴

Popiežiaus sosto palyginimas su antikinės Romos senatu neabejotinai ironiškas ir atitinka kritišką, racionalų enciklopedistų nusiteikimą.

Jogailos motyvai taip pat labai žmogiški, bet, palyginti su Mindaugo, labiau psichologiškai niuansuoti. Jo krikšto aprašyme daug dėmesio skiriama perėjimui nuo pagonybės prie krikščionybės.

[...], Jogaila, tapęs grėsmingas Lenkijai, bet baimindamasis fortūnos permainų, pasisiūlė

³² „On y parle la langue Esclavonne, mais fort corrompue; cependant les nobles et les habitants des villes parlent polonais; c'est dans cette langue que les prédicateurs font leurs sermons“ (šią ir kitas *Enciklopedijos* ištraukas vertė straipsnio autorė). *Encyclopédie ou Dictionnaire raisonné des sciences, des arts et des métiers. Tome neuvième*, Ju–Mam, Paris: Le Breton, 1765, 592.

³³ „[...] les chevaliers Teutoniques profitant des circonstances favorables, l'attaquèrent si vivement, que Mendog pour sauver ses propres états, se déclara chrétien, et se mit avec son duché sous la protection d'Innocent IV, qui tenait alors le siège de Rome“ (*ibid.*, 591).

³⁴ „Ce pontife [...], n'hésita pas de protéger Mendog, et voulant imiter en quelque manière la grandeur de l'ancien sénat romain, il le créa roi de *Lithuanie*, mais roi relevant de Rome“ (*ibid.*, 591).

lenkams priimti krikštą, vesti karalienę Jadvygą ir tą karalystę sujungti su Lietuvos kunigaikštyste. [...]: taip Lietuva buvo sujungta su Lenkija, ir pagonybė, kurios Jogailos laikais Lietuvoje buvo gal net prietaringiau laikomasi negu kitose pasaulio tautose, pamažu išnyko ir pavirto krikščionybė. Daug Jogailos pavaldinių perėjo į krikščionių tikėjimą, paveikti jo pavyzdžio, elgesio ir dosnumo; kiekvienam atsviertusiam žmogui jo paliepimu dovanodavo pilką drabužį.³⁵

Pateiktoje ištraukoje Jogaila iškyla kaip išmintingas valdovas. Kitaip nei Mindaugas, kuris netrukus atsimetė nuo krikščionybės ir tęsė užkariavimų politiką, Jogaila, nors ir būdamas savo galybės viršūnėje, kritiškai vertina esamą padėtį („fortūnos permainos“!) bei siekia sustiprinti savo valstybės pozicijas. Atgyvenusi „prietarų“ religija jo valia pakeičiama nauja, pažangesne, galinčia atnešti daugiau naudos pavaldiniams, kurie palenkiami ne prievarta, bet meilumu ir dosnumu. Atrodytų, kad straipsnio autoriui Jogailos valdymas yra bene šviesiausias Lietuvos istorijos laikotarpis, nes vėliau, sudarius Liublino uniją, jos reikšmė sumažėjo.

Dabartinė Lietuvos padėtis apibūdinama dviprasmiškai. Lietuvoje gausu gamtos teikiamų gėrybių, kurias mielai perka kitų šalių gyventojai: „Šalis prekiauja ja-

³⁵ „[...] ,Jagellon s'étant rendu redoutable à la Pologne, et craignant les vicissitudes de la fortune, offrit aux Polonais de recevoir le baptême, et d'unir à ce royaume le duché de *Lithuanie*, en épousant la reine Hedwige. [...] par ce moyen *la Lithuanie* fut unie à la Pologne, et le Paganisme qui avoit régné jusqu'au tems de Jagellon en *Lithuanie*, peut-être plus superstieusement que chez aucun peuple du monde, s'abolit insensiblement, et prit une teinture de Christianisme. Jagellon gagna par son exemple, par sa conduite, et par sa liberalité, un grand nombre de ses sujets à la foi chrétienne; il faisoit présent d'un habit gris à chaque personne qui se convertissoit“ (*ibid.*, 591–592).

vais, medumi, vašku, sabalų, lūšių, bebrų, meškų ir vilkų kailiais, kuriuos užsieniečiai perka vietoje.“³⁶ Smulkiai aprašomas archajiškas žemės dirbimo būdas – deginama mediena ir jos pelenais bei anglimis nubarstomi laukai, – ir šis būdas pasirodo esąs labai efektyvus: „Taip jie kas aštuoneri–dešimt metų patrešia savo žemes, ir tai jiems atneša gausų derlių.“³⁷ Natūriniais mainais, bendrystėje su gamta gyvenanti šalis primena „aukso amžiaus“ laikus, tačiau straipsnio autorius konstatuoja, kad tai yra apgaulingas išpūdis, tikroji šalies padėtis esanti daug blogesnė:

Šis faktas reiškia, kad Lietuvos kunigaikštystė turėtų būti laikoma šalimi, kuri gali teikti visus pragyvenimui reikalingus dalykus, bet visa nauda tenka tik bajorams; čia valstiečiai yra dar nelaimingesni negu Lenkijoje; jų būklė yra blogesnė negu vergų mūsų kolonijoje; jie valgo duoną, tokią juodą kaip žemė, kurią apsėja, ir geria tik prastą alų, arba midų – iš medaus ir vandens išvirtą gėrimą, dėvi liepos karnų apavą ir neturi nieko savo. Bajoras, kuris užmuša tokį nelaimingąjį, atsiperka nedidele bauda.³⁸

Pirminį Lietuvos kaip „aukso amžiaus“ vertinimą koreguoja atidus, kritiškas žvilgs-

³⁶ „Le trafic du pays consiste en blé, en miel, en cire, en peaux de zibelines, de panthères, de castors, d'ours et de loups, que les étrangers viennent chercher sur les lieux“ (*ibid.*, 592).

³⁷ „C'est ainsi qu'ils engraisent leurs terres, tous les dix ou huit ans, ce qui leur procure d'abondantes récoltes“ (*ibid.*).

³⁸ „Il paroît de ce détail que le duché de *Lithuanie* doit être regardé comme un pays qui peut fournir toutes les choses nécessaires à la vie; mais cet avantage n'est que pour les nobles; les paysans y sont encore plus malheureux qu'en Pologne; leur état est pire que celui des esclaves de nos colonies; ils ne mangent que du pain noir comme la terre qu'ils sèment, ne boivent que d'une bière detestable, ou du médon, breuvage de miel cuit avec de l'eau, portent des chaussures d'écorces de tilleul, et n'ont rien en propriété. Un seigneur qui tue quelqu'un de ces malheureux, en est quitte pour une légère amende“ (*ibid.*).

nis, *Enciklopedijos* laikų Lietuvos tikrovėje pastebintis didelį atotrūkį tarp kilmingųjų ir valstiečių luomų, tarp pirmųjų visagalybės, o antrųjų beteisiškumo. Lyginama su gerai žinoma Lenkijos ir ypač Prancūzijos padėtimi: net vergai jos kolonijose gyvena geriau negu Lietuvos valstiečiai. Pateikiamos iškalbingos valstiečių vargo ir skurdo detalės, kurios kontrastuoja su gamtos gėrybių aprašymu. Galutinis straipsnio autoriaus vertinimas yra rūstus ir nuskamba tarsi nuosprendis:

Pusė Europos tebėra barbariška: Lietuvoje dar neseniai gyvavo paprotys prekiauti žmonėmis; būdavo atvejų, kai gimę laisvi žmonės parduodavo savo vaikus, kad palengvintų savo skurdą, arba patys parsiduodavo, kad galėtų išgyventi.³⁹

Taigi luominė nelygybė, žmonių vienas kito pavergimas yra visų blogybių priežastis ir šaltinis. Tokia Lietuvos tikrovė prieštarauja ideologinėms enciklopedistų nuostatoms ir pačiai *Enciklopedijos* dvasiai. Iš tiesų jos septyniolika tomų yra trečiojo luomo, kurio aktyviausia dalis buvo išaugusi, sustiprėjusi, savo vertę ir reikšmę suvokusi buržuazija, balsas. Valstiečiai taip pat yra gėrybių gamintojai, tačiau dėl netikusios visuomenės santvarkos turi mažai galimybių jomis pasinaudoti. Politinė valdžia ir privilegijos yra kilmingųjų rankose,

todėl valstiečiai neturi jokių teisių ir negali dalyvauti teisingesniame sukurtų produktų padalijime. Visuomeninė Lietuvos tvarka neprotinga, neracionali, neskatinanti nei atskirų jos sluoksnių iniciatyvos, nei bendros pažangos. Vienintelis beteisių žmonių dalią „keičiantis“ judesys tėra jų parsidavimas į vergystę. Todėl, enciklopedistų požiūriu, ir XVIII a. Lietuva tebėra „barbariška“ šalis.

Išvados

Apžvelgus prancūzų tekstus nuo ankstyvųjų viduramžių iki XVIII a. pabaigos galima konstatuoti, kad Lietuvos paminėjimai yra gana reti. Viduramžių epochos kūriniuose ją „paslepia“ bendresni aisčių arba baltų genčių (prūsų, sembų) pavadinimai. Tikrinis Lietuvos vardas, nedidelių teritorinių vienetų pavadinimai ir valdovų vardai pirmą kartą iškyla vėlyvųjų viduramžių poeto Guillaume'o de Machaut epinėse poemose. Padėtis nepakinta ir kitų epochų kūriniuose, tik Lietuva būna „pasislėpusi“ nebe už baltų genčių, bet už Lenkijos. Daugiausia informacijos apie Lietuvą, kaip apie atskirą valstybę, pateikiama XVIII a. *Enciklopedijoje*. Beveik visais analizuotais atvejais Lietuvos paminėjimai įgyja kito, svetimo, pagonio, kurį reikia apkrikštyti bei paversti civilizuotu ir savu, konotacijas. Net *Enciklopedijos* straipsnyje, kuris turėtų išlaikyti objektyvumo siekį, neišvengiama gana subjektyvaus vertinimo, ir Lietuva priskiriama barbariškajai Europos daliai.

³⁹ „La moitié de l'Europe est encore barbare: il n'y a pas long-tems que la coutume de vendre les hommes subsistait en *Lithuanie*; on en voyoit qui nés nibles, vendoient leurs enfans pour soulager leur misère, ou se vendoient eux-mêmes, pour pouvoir subsister“ (*ibid.*).

LES MENTIONS DE LITUANIE DANS LES ANCIENS TEXTES FRANÇAIS: VERS UNE IMAGE

Genovaitė Dručkutė

R e s u m é

Le but de l'article est de passer en revue les mentions possibles de Lituanie dans les textes français à partir du Moyen-Âge jusqu'à la fin du XVIIIe siècle et d'analyser son image créée par les écrivains et les poètes de différentes époques. Nous avons trouvé des mentions de Lituanie dans *Vita Karoli Magni*, *La Chanson de Roland*, aussi dans *Dit dou Lion*, *Confort d'ami*, poèmes épiques de Guillaume de Machaut, où apparaît le nom propre du pays, Letoe, ainsi que quelques noms de villages et de grands-ducs. Dans les autres oeuvres la Lituanie «se cache» sous les noms de tribus baltes ou sous celui de Pologne, comme dans «Adieu à la Pologne», un court poème de Philippe Desportes, déjà à l'époque de la

Renaissance, où les mentions de notre pays sont très rares. On peut encore citer le IXme chapitre du IIIme livre des *Essais* de Montaigne où Vytautas (Witold), un des grands-ducs du Moyen-Âge lituanien, est un exemple de sagesse. Au Siècle des Lumières, c'est un article de l'*Encyclopédie* qui présente une information assez objective et fiable sur la Lituanie. En ce qui concerne son image, nous pouvons constater que dans la plupart des cas, ce pays et ses habitants ont des connotations d'autres, d'étrangers, de païens qu'il faut christianiser, civiliser et faire des siens. Même les auteurs de l'*Encyclopédie* n'évitent pas d'évaluation subjective en attribuant la Lituanie à la «moitié barbare» de l'Europe.

Gauta 2009 05 04

Priimta skelbti 2009 06 05

Autorės adresas:

Prancūzų filologijos katedra

Vilniaus universitetas

Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius

El. paštas: prancckatedra@flf.vu.lt